

TOPLUM VE BİLGİ GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR DENEME

-An Essay on the Development of Society and Knowledge-

Dr. A.Faruk Sinanoğlu

İnönü Ü. Darende İlahiyat Fak.

Email: afsinanoglu@inonu.edu.tr

Özet. Tarihi gelişim sürecinde makro seviyede ele aldığımız bilgi ve toplum ilişkisine bakıldığında, ikincisinin bütün karmaşıklığı ve bilginin gelişimine zemin, malzeme sağlamasıyla beraber, bilginin de bir o kadar kapsamlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Esasen toplumsal hayattaki değişimi ve insanlığın gelişimini yönlendiren mihverin toplumların ulaşabildiği bilgiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan kuşaklar arasında oluşabilen bilgi-zihniyet farklılaşması, çağlar itibarıyla daha bariz bir şekilde belirginleşmektedir.

Abstract. During the period of historical development knowledge that taken at the macrolevel and looking at the social relation show us that all the complexity in the second not only acquire material and back ground at the improvement of knowledge but also accured more comprehensive in the knowledge actually change at the social life and axle that give a direction about development of human is understood that relation about the knowledge of the reachable societies. On the other way, during the century diferenciation of knowledge and mentality between the generation become clear more congiously.

Key words : Knowledge, social,relation

***

Sürekli gelişim ve değişim gösteren toplumların başlıca özelliklerinin anlaşılabilmesi için bilgi-toplum ilişkilerinin gelişim seyrinin anlaşılması önemlidir. Çünkü her bilimsel gelişme, genel bir ifadelendirme ile felsefe, dünya görüşü ve dünya kavrayışından oluşan bir çerçeve içerisinde anlam kazanmaktadır (Ural,1998.28). Toplumların bilgi seviyeleri gelişim düzeyinde incelendiğinde, toplumsal gelişimi karakterize eden hatların belirginleşeceğini, bilgi-toplum gelişim seyrinin daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz.

Bilgi-toplum gelişim seyrinin incelenmesi esnasında, kuşaklar arasında oluşabilen bilgi-zihniyet farklılıklarının, çağlar itibarıyla farklılaşması tutum ve davranışlara yansması ve daha bariz bir şekilde ortaya çıkması söz konusudur. Ayrıca bilgi-toplum gelişimi topluluklara göre farklılıklar gösterebileceği gibi, bilgi gelişiminin bir toplumda diğerlerine göre daha farklı aşamalar göstermesi; daha açık bir anlatımla, bilgiyi yerinde değerlendirebilen top-

lumlar toplumsal kurumların fonksiyonlarının gelişmesinde, değerler üretilmesinde daha da etkili olmaları söz konusu olabilir.

Aynı zaman dilimini ve belli bir toplumsal mekanı paylaşan toplum üyeleri genellikle sosyo-kültürel yapılanmada ortak bilgileri düşünceleri, toplumda mevcut olan teorileri, bakış açılarını benimserler ve paylaşırlar. Bu nedenlerle, bütün sosyal grupların içinde doğdukları toplumsal ve tarihsel ortamlardan etkilenmiş oldukları ve bu bakımdan onlara bağlı (Kemerlioğlu, 1992:113) kaldıkları söylenebilir. Öte yandan, çağlar itibarıyla bazı bilgi türleri öteki bilgi türlerine göre toplumsal zihniyetin oluşmasında daha baskın olabilecekleri gibi, kendilerinden sonra oluşabilecek yeni paradigma ortamına zemin ve malzeme de sağlayabilirler.

Yukarıdaki açıklamalardan bilgi ile toplumsal yapılanma arasındaki etkileşimin sosyolojik bir gerçeklik olduğu anlaşılmaktadır. Yani günlük hayatta kullanılan hukuk, din, dil, siyaset, ahlak, ekonomi bilgileri bir toplum yapısının ürünleridir; yada en azından bu yapıyla karşılıklı belirleyici ilişkiler içindedirler (Tolan,1996:137-138).

On yedinci yüzyıl başlarından itibaren bazı düşünürler, bilgi sosyolojisine yönelmişlerdir. Bacon, bazı bilgilerin toplumsal etkilerle dönüşüp biçim değiştirdiğini ifade ederken, sosyolojinin öncülerinden Saint-Simon toplumsal kurumların her zaman ve her toplumda çağın egemen düşünceleri ile uyum içerisinde bulunduğunu savunarak, üretimin yalnız maddi üretimden ibaret olmadığını, bilgi üretiminin de maddi üretim kadar önem taşıdığını ifade etmiştir (Tolan,1996:13).

İnsan aklının ulaşabildiği gerçeklikleri, olguları, ilkeleri kabaca bilgi olarak nitelendirdiğimizde, ulaşılabilen her bilgi türünün toplumu oluşturan insanı ilgilendirdiğini, ulaşılan her bilginin insan zihninde çözümlenmesi ve yorumlanması sonucunda diğer kavramlarla ilişkilendirilerek ve genellemelere tabi tutularak, geçmişteki deneyimlerin birikimiyle geleceği tasarlamlarına, planlamalarına yöneldiğini ve toplumsal kurumsallaşmalarda etkili olduğunu, ulaşılan bilgilerin içeriksel değerlerinin bir süre sonra toplumsal yapı ile ilişkilendirildiğini ifade etmek mümkündür..

Eski Yunanlılardan birkaç bin yıl önce Asya'nın batısında, Mezopotamya'da ve İran'ın güneyinde yer yer oluşan eski topluluklardaki düşünceler, tasarımlar bireysel olmaktan çok kolektif bir hususiyetle, günümüzde kullanıldığı anlamıyla olmasa da dinsel temelli bilgiler olarak toplumlar tarafından kullanılmışlardır (Adıvar,1980:27 -Özkan, 2002:13-14). Bu ilk uygarlıklarda bilginin mitoloji ile karışarak toplumların biçimlenmesinde, kurumsallaşmasında etkili olduklarını anlaşılmaktadır. Öyle ki, toplumlar ulaştıkları bilgileri uygulama türünden de olsa ihtiyaçları doğrultusunda kullanmışlar (Adıvar, 1980:29); bir takım efsane, din ve büyü ile karışmış kestirme bilgiler bir sıra gelenek ve kurumların gelişmesine çevre şartları ile

birlikte katkılar sağlamışlardır. Bu da bize bilgi ve toplum arasındaki ilişkinin ne denli sosyolojik olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle, toplumsal yapının oluşmasında bilgi tek faktör olmamakla beraber, toplumsal gelişmeler için toplumsal kültürün hem içerik hem de biçimsel olarak yapılanmasında, niceliksel ve niteliksel değişime uğramada kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıktığını belirtebiliriz. Bu bağlamda Mannheim idrakin toplumsal ve zamansal gelişiminin sadece eğer, bir bilgiye bağlı olmuş olsaydı, tarihsel ve toplumsal oluşumun araştırılmasına gerek kalmayacağını ifade etmektedir (Mannheim, 2002:290). Gelişen toplulukların medenileşme hareketinde, toplumsal güvencelerinde, hayatlarını devam ettirmelerinde birçok toplumsal unsurdan bilginin daha fazlasını kapsamakta olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer canlılar hayatlarını içgüdüleri ile sürdürürlerken, insan bu işi zekasına bırakmış ve ihtiyaçlarını ulaşabildiği bilginin türleri ile gidermeye çalışmıştır. Bu durumda, bilginin gerekli olduğu anlarda elde edilen bilgilerin değerlendirilebilmesi için toplumsal zihniyetin de hazır olması gerekmektedir. Yani bilginin üretilmesi faaliyeti toplumun bilgi seviyesi ile yakından ilişkili olmaktadır. Mannheim, bilgi sürecini yönlendiren etmenlerin önceliklisi olarak düşünen tekil bireyin bilinçlenen iradesi olmadığını, daha çok bu bireyin arkasında duran, bireyin sadece düşünceleriyle önceden belirlenmiş özelliklerine katıldığı bir grubun, kolektif iradi bağlılığının (Mannheim, 2002:287-288) olduğuna dikkat çekmiştir. Başka bir ifade ile bilgilerin oluşumu tek bir bireyin çabalarından ortaya çıkmadığı, bireyin kendisine atfedilen bilgiye katkısının içinde yaşadığı topluluğun düşünceleri doğrultusunda geliştirdiği ve bilgiye dair düşünce ve kavramları hazır bulunduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de önceden gerçekleşme imkanı bulmuş bilginin gelişimine dayalı bir olgunun açık yada örtülü bir biçimde onun geçmişi potansiyel olarak mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür bir ilişkinin kökenleri incelendiğinde söz konusu durumun daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. Bu ilişkilere tarihsel gelişim seyri içerisinde göz attığımızda, İlk Çağda, çok geniş düşünce faaliyetlerinin yanı sıra evrenin oluşumu, maddenin yapısı, zihnin gücü ve sınırları, Tanrısal varlığın aşkınlığı konuları üzerine Sokrat, Platon ve Aristo gibi pek çok düşünürün kendinden önceki düşün ve bilimsel çalışmalardan etkilenerek kendi görüşlerini oluşturdukları anlaşılmaktadır. Kendi yorumlamaları, düşünceleri hem dönemin toplumsal gelişimine hem de Orta Çağ toplumsal yapılanmalarına katkı sağlamış; ayrıca, Batı düşünce tarihinde özne ve nesne arasındaki ilişkileri ele alan pek çok rakip eğilimler mevcut olmakla beraber, dönemin düşüncelerini, iki ana eksen etrafında toplanması mümkün görülen Rasyonalist- dogmatik düşünceyle, Empirist-septik düşüncenin gelişiminde önemli katkıları (Akarsu, 1987:15-16) olmuştur. Genel olarak ele alınan bu iki zihni yapılanma, Batılı toplumların sosyo-kültürel yapılanmalarında asırlarca etkili olmuşlar, üstelik bilimsel gelişmeleri de doğrudan etkileyebilmişlerdir.

Rasyonalist-doğmatik düşünce, skolastik öğretimden kaynaklanan, özellikle kutsal metinlerle, Platon ve Aristoteles'in uygunluk gösteren görüşlerinin yorumuna dayanan bir zihni yapılanma sergilediğinden, doğmatizme dayalı bilgi, tek egemen düşünce sistemi olmasa da Orta Çağ Hıristiyan toplumlarının sosyal referans çerçevelerini oluşturmuştur (Akarsu,1987:14-15). Bahsedilen zihni yapılanmanın, Aristo mantığı ile kilise otoritesinin onayladığı bilgileri bulup çıkarma yolunu tutması ve eğitim faaliyetlerinin sadece yukarıda ifade edilen yapılanmaya uygun öğreticiliği esas alan bir anlayış sergilemesi, Batılı toplumlarda insan düşüncesinin içe kıvrılışını, yalnızca bu öğretiler doğrultusunda tutum ve davranış geliştirme biçimlerinin temsil edilmeye neden olduğunu anlıyoruz.Yani bu dönemde, mistik, metafizik renkler hakim durumda olup, yerleşik inanışlar ön planda rasyonel düşünce geri plandadır; sosyal değişime sosyo-kültürel ortam hemen adapte olabilecek güçte olmadığından eleştirel bir ortamında hazır olmadığı sonucuna ulaşabilmekteyiz. Böyle bir toplumsal zihni yapılanmanın siyasi, ekonomik, eğitim, öğretim ve hatta meslek türlerini (asker,rahip,bilgin v.s) etkileme çabası içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Orta Çağ Batılı toplumların moral ve entelektüel yönetimini rahipler, maddi yönetimini ise savaşçı asiller üstlenmişlerdir (Dura,1990;34). Özetle, bu dönemde, bilgiler henüz farklılaşmamıştır, felsefi hareketlerin içerisinde bloke bir özellik taşımaktadır.

Ancak,buraya kadar ifade edilenlerden bilginin öneminin vurgulanmasının bilgi toplumu ile gündeme taşınmadığını, İlk Çağlardan beri bilginin hem ahlaki hem de bilim boyutuyla ele alındığını (Gündoğan,1996:4), gerçekte ise, her dönemde şöyle veya böyle bir "bilgi sınıfının" mevcut olduğunu ifade etmek gerekir.

Araştırmaya yeterli önemi vermeyen bu zihinsel yapılanma, dünya görüşü insan, doğa ve toplum ilişkilerinde subjektif duruşu öne aldıklarından nesnel düşünmenin önünde problematik oluşturmuş, akıl ve bilime olan yaklaşım kilise öğretilerinin hizmet alanında ele alındığından kendi doğmalarına karşıt söylem içerisinde bulunan bilimsel çalışmalar dışlanılmıştır. Böylece Hıristiyanlaştırılmış bir antik toplumsal düşünce biçimi ortaya çıkmıştır (Gökberk,1985:146-147). Bu düşüncenin sistemleştirilmiş biçimi, Hıristiyan doğmasını kesin olarak kurmaya çalışan Augustinus'un "Contra Academicus" adlı kitabında görülmektedir. Augustinus bu kitabında Tanrı ile ruhun dışında kalan bütün konuların örneğin, doğa bilgisinin başlı başına bir değerinin olmadığını ifade etmiştir (Gökberk,1985; 152-153). Orta Çağ boyunca bu düşünce, Batılı toplumların insanı ve doğayı değerlendirmesinde etkili olduğundan araştırmaya dayalı bilginin ciddi boyutlarda dışlandığını, Aristo mantığının hakimiyeti altında özgür düşüncenin karşısına çıkmakla yeni gelişmelerin önünde engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Türkdoğan,

1995:34). Skolastik düşünce faaliyetleri sonucunda ulaşılan bilgilerin Batılı toplumların düşüncesine yüzyıllarca egemen olduğu görülmektedir.

Orta-çağ Batı coğrafyasında ilerleyen zaman içerisinde Rasyonalist-doğmatik düşüncenin karşısında, insanın iç yapılanması ve doğa ile olan ilişkilerinde yenileşmeyi öne geçirerek, ilkeleri doğuştan olmayan, sonradan edinilen alışkanlık ve çağrışımların eseri olan aklın herhangi bir konuda kesin bir hükme varmasının mümkün olamayacağı düşüncesi üzerinde yoğunlaşan ve kendilerine özgü bir bilgi-yöntem anlayışı geliştiren Empirist-septikler, toplumsal zihniyetin yeniden biçimlenmesine katkı sağlama çabası içerisinde görülmektedirler. Empirist-septiklerin doğuştan bilgi yoktur; dış şeyler için duyum, kendi benliğimizde gelişenler için sadece düşünce esastır; iç ve dış deneyin bize sunduğundan başka bir şeyi bilmemiz mümkün değildir, anlayışıyla (Gökberk,1985:199), zihnin sistematik bir şekilde spekülatif düşünceden doğaya, varlığa yönelmesine katkı sağlarken, dönemin toplumsal zihni yapılanması içerisinde o çağa özgü normların ve yorumlamaların tartışılabileceğini ortaya koymaları, yeni düşünce dalgalarının da hazırlanmasında etkili olmuşlardır. Bu gelişmeyle birlikte Batılı toplumlar doğadaki olayları sistematik bir biçimde gözlemlemeye ve değerlendirmeye başlamışlardır. Bu yeni hareketin topluma yansısıyla bireyin toplumsal statüsünden din, siyaset devlet gibi pek çok toplumsal alanda değişimler söz konusu olmuş, sosyolojik açıdan kilise temelli dünya yorumunun sarsılmasıyla, giderek entelektüel bir tabaka da oluşmaya başlamıştır (Mannheim, 2002:36). Görüldüğü gibi, bilgi ve toplum ilişkisinin bu özelliği ilk çağlardan beri geçerli olduğu bir daha vurgulanırken, toplumların gelişim ve yeniden şekillenmesinde evrensel bir kriter olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, insanın içinde yaşadığı zamanı ve evreni tanımak, tüm öteki toplumsal kurumlarla beraber bilginin sistematik bir şekilde kullanılması ancak mümkün görünmektedir. Bu durumda, toplumsal gelişme gücünün bilgiyi kullanma ve üretme ile ilişkili olduğunu, bilgi ve olgular arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin tespitiyle toplumsal zihniyetin gelişimine katkılar sağlandığı anlaşılmaktadır.

Rasyonalist-doğmatik düşünce ile Empirist-septikler'in bilgi, akıl ve doğmatizm hakkındaki görüşleri derin farklılıklar göstermektedirler. Rasyonalist-doğmatikler'in bilgiye yaklaşımları, gözlem ve deneyin dışında kalırken, Empirist-septikler doğuştan bilgi olamayacağı anlayışıyla insan idrakini aşan bilgilerle uğraşılması yönünde geliştirdikleri düşünce sistemi, kendilerinden sonra gelişecek olan yeni düşünce ortamına dünyayı yorumlama çabasında, bu iki farklı düşünce biçimi, her olay ve olgunun pek çok açıklanması imkanı olduğu düşüncesine katkı sağlamışlardır. Ele alınan her iki akımın düşünce adamı bazında pek çok taraftarı olduğu bilinmekle beraber, farklı söylemlerle ifade edilmiş olan pek çok rakip eğilimler de görülmektedir. Bunların içerisinde önemli gördüğümüz ve çalışmamız içerisinde ele

alacağımız ve çok sonraları, bilgiye ulaşmada yukarıda zikredilen her iki düşünce akımının karşısında görülen, kendisinden sonra pek çok düşünce akımını etkileyen Kant'ın görüşleri ile birlikte değerlendirmeye çalışacağız. Ancak, önceden rahat bir şekilde ifade edilebilir ki, yeni gelişmekte olan her düşünce hareketi öncekilerle ilişkili olduğu gibi, öncekilerin sonradan gelen çalışmalara malzeme sağladığı da anlaşılmaktadır. Her yeni hareketin görüşlerinin, düşüncelerinin toplumun içerisinde potansiyel olarak varlığından söz etmek mümkün görünmektedir. Biz, bu arada, Batı'lı toplumların bilgi düzeylerine önemli katkıları olan İslam toplumlarındaki bilgi-toplum faaliyetlerine kısaca değindikten sonra, yeniden konumuza dönmeye çalışacağız.

Batı coğrafyasında bilgi ve toplum çerçevesinde bu tip gelişmeler görülürken, bu düşüncelerin ve yeniden yapılanma gayretlerinin gerisinde Doğu ve İslam coğrafyasından edinilen bilgilerin, gelişen bilimsel çalışmaların önemli etkileri olduğu bilinmektedir. İslam uygarlığının yarattığı sentez; biri kutsal kitap ve metinler, diğeri eski Yunan düşüncesi ile Hint-İran etkileri olmak üzere iki temel unsura dayanmaktaydı (Dura,1990:101). Ne var ki, bu gelişme XI. yüzyıldan itibaren, giderek skolastik bir anlayışa doğru kaymış;Yeni Çağ'da karşılaşılan bakış açısına, yeni bilimsel teorilere ulaşılamamış (Dura,1990:102-Ural,1998:19), zamanla pratik sonuçlar unutulup araç ve arızilik esas teşkil etmeye başlamıştır (Usta, 2003:9).

Müslüman bilginler deneye özellikle kimyada Greklerden daha fazla yer vermişler; Hristiyan dünyası Geç Orta Çağ'da sahip olduğu ilmi bilgiyi, geniş ölçü de onlardan almışlardır (Dura,1990:109). Gerçekten de Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd, Gazali, gibi pek çok düşünürün toplumlar arası etkileşimde ve toplumsal zihniyetin gelişimine katkıda buldukları tespit edilmiştir. Öyle ki, Muallim-i Sani olarak da tanınan ve Medinet-il Fadıla eserinin sahibi Farabi 'nin toplum, mantık ve metafizik hakkındaki görüşleri sadece İslam toplumları ile sınırlı kalmayıp, batılı mütefekkirleri etkilemişlerdir (Türkdoğan, 1995:69). İbn-i Sina'ın varlık hakkındaki görüşleri ile varlığın gerçeklik kazandığı sahaları fizik, metafizik ve zihin olarak incelemeleriyle, insanın kendi varlığını algılamasının vasıtasız olduğu görüşü, Batı düşüncesinde derin izler bırakmış; olayları incelemekten ziyade onları sistemleştirip birer metodik kimliğe dönüştüren "Kanun" ve "Fit-Tıp" adlı eserleri Latince ve diğer Avrupa dillerine çevrilmek suretiyle üniversitelerde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuşlardır (Özden, 1996:14-15-Temiz,1991:23-25).

Öte yandan İslam dünyasında kimyanın canlanması, cebirin ileri seviyelere ulaşması Batı'da çoğu kere bilim tarihçilerinin birinci Rönesans diye ifade ettikleri on birinci yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve on üçüncü yüzyılda doruk noktasına ulaşan bilimsel yapılanması Batı toplumlarını derinden etkilemiş (Ural,1998;161-171), Batı'da doğu düşüncesinden yapılan çevirilerin etkisiyle toplumsal zihniyette farklılaşmalar ve yeni paradigma

değişiklikleri söz konusu olmaya başlamıştır. Böylece Antik-Hıristiyan düşüncesinin etkisiyle şekillenmiş toplumsal zihniyetin reform hareketleriyle bireyin kilise otoritesi karşısında özgürlüğü elde etmesine ve akıl çağının başlamasına katkı sağlamışlardır. Bu yeniden toplumsal zihni yapılanmada Descartes, Pascal, Spinoza, T. Hobbes, İ. Newton gibi bilim adamları, düşünürler yeni toplumsal hareketlerin gelişmesine katkılar sağlarken, bu çağda İslam coğrafyası toplumlarının Batı toplumlarına göre bilimsel gelişmeler açısından daha metodik bir yapılanma sergiledikleri anlaşılmakta, ancak Yeni Çağda Batılı toplumların aksine metodik uygulamalardan uzaklaştıkları görülmektedir.

Bu ifade edilenlerin tamamı, bizi, her düşünce sisteminin içinde geliştiği toplumun bilgi düzeyi ile ilişkili olduğunu, ayrıca, toplumsal zihniyetin yeniden yapılanması için, onların gelişmesine katkı sağlayan yeni bilgilerin ortaya çıkmış olmalarının bir ön-gerek olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bilim alanında gelişen her yeni bilginin bir önceki gelişmelerle aralarında bir kesintiye uğrama söz konusu olduğu düşünülse bile, bilgi ve felsefi düşüncenin bir yandan kümülatif özelliği, öte yandan da akışkanlık özelliği ortaya çıkmış olmaktadır.

Bu ifade edilenleri ve karşılıklı tesirlerini göz önüne aldığımızda, bilim ve toplum etkileşiminin toplumların tarihinde durağanlık göstermediği, bilgi ve toplum ilişkisinin genellikle yavaş ama bazen de ani gelişmelerle toplumsal yapı ve kültürel oluşumlarda etkili olduğu ve bu arada bilginin doğuşunun, gelişiminin tek bir topluluğa medeniyete ait olmadığı da ortaya çıkmaktadır (Türkdoğan, 1995:55).

Orta Çağdan Yeni Çağ'a geçiş Batı toplumlarının sosyolojik evrimlerinin bir yönünü oluşturur. Bir başka deyişle, mevcut paradigmanın değişim işaretleri gözükmeye başlar. Rönesans ve reform hareketleriyle elde edilen yeni bilgilerin gücü nispetinde, Batılı toplumlarda önemli düşünce dönüşümleri görülmektedir. Bütün geleneksel uygarlıkların temelinde yatan entellektüel sezgi ve katıksız metafizik öğretinin yerini tüm değer yargılarından arınmış bir bilgi anlayışının temeli atılmaya başlanırken; bu dönemde Katolikliğin Tanrı ile kul arasına giren kilise babalarının otoritesi Protestanlıkla veya reform hareketleriyle yeni bir biçim almaya başladığı, böyle dini olgular üzerine kurulu bir toplumsal bilgi ilişkilerinden seküler bir yapılanmaya geçiş süreci yaşanmaya başladığı görülmektedir (Türkdoğan, 1995:72-73). Kilisenin yenilikler karşısındaki tutum ve zihniyeti modern bilgilerin gelişimini engelleyemediği anlaşılırken, skolastik toplumsal zihniyet erimeye başlamıştır. Yenilenme hareketleri, Batılı toplumların sosyal değişimini hızlandırmıştır. Zira bu dönem, bilgilerin ayrılaşmaya başladığı, araştırma zihniyetinin hızlandığı, bir olgunun etüdünde farklı yönlerinin, unsurlarının, nedenlerinin olabileceği üzerinde durulmaya başlanıldığı bir dönemdir. İleriki yıllarda ise, ilmi bilginin çok hızlı bir şekilde dallara ayrılması yeni ve pek

çok sayıda alt-bölmelere, uzmanlık alanlarına ayrılması söz konusu olacaktır.

On sekizinci yüzyıldan itibaren başta Fransa, Almanya, İngiltere olmak üzere tüm Batı ülkelerinde, bilgisizlikle geçen uzun yüzyıllardan sonra, yeni paradigma çabaları, toplumsal zihni yapılanmada etkilerini göstermeye başlamıştır. Bu tür bir bilgi toplum etkileşimi sonucunda, bilgi türleri sistematik bir şekilde ayrılaşmalara başlarken, metafizik ve dini bilgilere karşı yeni teoriler ortaya çıkmış; metafizik bazı çevrelerce tamamen yadsınmıştır (Türkdoğan,1995:93-99). Öyle ki, bilimdeki yeni gelişmeler ruhla özdek arasındaki uçurumu boyuna derinleştirmiş; ve sonunda özdek deyimi içerisine insanın girişi ile insan ruhunu da mekanist bir yoldan açıklama eğiliminin başlamış olduğu (Adıvar,1980:395) böyle bir dönemde, Kant'ın bilgi ve metafizik hakkındaki düşünceleri pek çok bilimsel çevreyi ve kendinden sonraki çalışmaları ilgilendirmiş ve önemli oranda etkilemiştir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, on sekizinci yüzyılda kendinden önceki bilgi-düşünce ortamından önemli derecede faydalandığı anlaşılan ve felsefi çalışmalar açısından bir dönüm noktasında olan Kant (1724-1804), önceleri rasyonalist-dogmatik düşünceyi benimsemişken, Hume'un etkisiyle kendi düşüncesine yönelmiştir. Kant bilginin temelini, yukarıda özet halinde görüşlerine değindiğimiz Rasyonalist-doğmatik ve Empirist- septiklerin belirttiklerinin dışında aramaktadır. Ona göre, gerçekliğin bilgisi, bilinci aşan dünyanın niteliklerinin bizim bilincimize yansmasıyla anlaşılabilir; gerçek bizim görüntüleme yetimizin (anlığın) bir ürünü olarak ortaya çıkar; ve duyulara bağlı olan insan, ancak görüngüler dünyasını bilir, görüngülerin arkasındaki şeyin kendisini bilemez (Kant,1993 :38-45). Kant bu düşünceyle, bir önermenin zorunlu, yani bilimsel olması için akli bir veriye dayanması gerektiğini, bu önermenin deneye olduğu kadar akılda da olması, yani bunun apriori bir hüküm olması gerektiğini ifade etmektedir (Weber,1993:305-307). Başka bir ifade ile Kant'a göre, " bilgilerimiz deneyle başlar; fakat bu, bütün bilgilerin deneyden kaynaklandığı anlamına gelmemektedir. Bunun anlamı, bilgi elde etme sürecinin deneyle başlamasına karşılık bilginin ortaya çıkmasında deneyden elde edilemeyen etkenlerin de rol oynamasıdır. "İşte bu nokta Kant'ın deneycilik ve akılcılığı bağdaştırdığı, yani bir taraftan deneyin diğer taraftan aklın sınırlarını karşılıklı ilgi içinde düşündüğü yerdir." (Ural,1998:304-305).

Kant'la birlikte aklın konumu, bilim yöntemi ve metafizik anlayışı ile önceki düşüncelerden ayrılarak, insanın kendisini, "kendi başına bir amacın" gerçekleştiricisi olarak görmesi bilimsel çevreleri, san'at dünyasını derinden etkilemiş ve farklı boyutlarda tartışma konusu olmaya başlamıştır. Kant, bu yaklaşımıyla, bilimde ve toplumdaki değişmelere dikkatleri çekerken, insanın her zaman öz olan bir yanının da bulunduğu dikkat çekmek istemiştir. Kant'ın bilgi, aklın kullanımı ve metafizik gibi hususlarda öncekilerden fark-

lılaşan görüşleri, kendinden sonraki düşünürler tarafından bütünüyle tasdik edildiği anlamına gelmemekle beraber, topluma sunduğu veriler, başta Alman felsefe idealizmi olmak üzere pek çok düşünürün sistemini etkilerken, Kant'ın olguları daha sistematik bir konuma getirme, evrende yönelim, varolanın açığa çıkarılması ve metafizik hakkındaki görüşlerini düşünürler hem bilgi, hem de ahlak alanındaki fenomenlere konu edinmişlerdir. Öyle ki, Kant'ın metafizik kuramının rölativ olduğu söylemi, A. Comte'un pozitivist düşüncesine malzeme sağlarken, "bir yanlış düşünme mantığı", "bir yanlış sonuç çıkarmalar" öğretisi olarak ileri sürdüğü diyalektik anlayışı, Hegel için diyalektik sisteminin temelini oluşturmuştur (Akarsu, 1987:70).

Yukarıda açıklanmak istenilen hususlardan, biz, toplum içerisindeki farklı yaklaşımların, deneme yanılmaların toplumsal zihni yapılanma sürecinin önemli aşamalarını oluşturduklarını görürken, öte yandan topluma sunulan yeni bilgilerin toplumsal zihniyetin değişmesinde, yeniden yapılanmasında etkili olduğu ve önceki toplumsal bilgi düzeyinin bir sonraki bilimsel gelişmelere zemin ve malzeme sağlamış olduğunu; yine her bilginin nesnel hale getirildikten sonra toplumun öteki kurumları ekonomi siyaset, din ve diğerleri ile etkileşim içerisine girdiğini anlamaktayız. Nitekim, yeni paradigma arayışları içerisinde doğru bilgi, doğa bilimlerinin deney ve gözlem yoluyla ortaya koydukları bilgidir anlayışının karşısında relativist bir yaklaşımla tek doğrunun olamayacağı, doğruların bulunabileceği gibi düşüncelerin (bkz.Arslan, 1992) yanı sıra, bilginin objektiflik ve kesinliğini yalnızca olgular dünyasıyla ve nesnelere arası ilişkiyle sınırlayan tezleri hem gerçeklik hem de o gerçekliğe ilişkin edinimler konusunda tam bir indirgemecilik (Yesilyurt, 2001: 82) olarak ele alan yaklaşımlarda görülmektedir.

Empirist-septiklerin karşı çıktığı metafizik hakkında Kant, metafizik söylemlerin başboş bir bilme hırsından doğmadığını; aklın kendisinden geldiğini ifade ederek, kendinden önceki doktrinlerin üstüne yükselmeyi, onların rölatif hakikat ve hatalarını takdir edebilecek daha yüksek bir görüş noktasına ulaşmayı amaçlamıştır (Weber,1993:305-307). Kant bu yaklaşımı ile doğmatik bir amaç gözetmeksizin düşünce ortamına taşımaya çalıştığı yeni bakış açısıyla, kendinden önceki metafizik anlayışı yadsırken, pratik akla bir metafizik kudreti tanımak ve fizik ötesinin imkanı olup olmadığının araştırılmasını istemek suretiyle, metafiziğin insanda doğal bir yatkınlık olarak varlığını düşünmektedir (Weber,1993:304). Kant bu düşünce biçimiyle insanın değişen ve değişmeyen yönüne dikkatleri çekmiş, insan yapısının bu özellikleriyle anlam kazanacağına inanmıştır. Kant'ın bu yaklaşımı Sorokin'in sosyo-kültürel fenomenlerin yeryüzünde ancak insanların etkileşim içerisinde yaşadıkları toplumsal evrende bulunacağı, bu fenomenleri yaratıp geliştirenler, biriktirip objektifleştirenler anlamlı kişilikleri, düşünme ve anımsama yetenekleri bulunan ve birbirleriyle anlamlı etkileşim içinde yaşayan insanlardır (Kemerlioğlu,1992:124), ifadelerini hatırlatırken, ayrıca

Kant'ın bu yaklaşımı bilgi sosyolojisine ve yeni paradigma oluşumlarına malzeme sağladığı anlaşılmaktadır.

Buraya kadar ifade edilenleri toparlayacak olursak, makro seviyede ele aldığımız bu kısa çalışma içerisinde, toplumsal hayattaki değişimin ve insanlık tarihini yönlendiren mihverin esas itibarıyla bilgi olduğunu, bilgideki ilerleme olduğunu, toplumların davranışlarını, stratejilerini, sahip oldukları bilgiye ve kısmi de olsa toplumun değerlerine göre ayarladıklarını görmüş olduk (Dura,1990:88). Diğer taraftan, hiçbir sistemin belirli bir toplumda veya dönemde tek başına egemen olmadığı fikri göz ardı edilmeden (Kemerlioğlu,1992:134), her çağın kendine göre bir paradigma geliştirdiğini, Orta Çağ Batılı toplumlarda Hıristiyanlık öğretileri hiyerarşinin en üst sıralarını tutarken, Yeni Çağda bilgi türlerinin ve mevcut paradigmanın farklılaşmaya başladığını, önceki bilgilerin bir sonraki bilgilere zemin hazırladığını ve hemen her toplumda “bilgi sınıfının” varlığı söz konusu olurken, bu mevcudiyetin zamanla biçim ve içeriksel olarak değişime uğradığı, kümülatif özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, her zaman toplumlarda birbirine karşıt anlayışların bulunduğu, belirli düşünce sistemlerinin ortaya çıkabilmesi için bu karşıt düşüncelerin ön-gerekliliği (Kemerlioğlu, 1992:115) dikkatleri çekmektedir. Nitekim, Kant, deney ve gözlemlerle ulaşılabilecek olanın görülmeyen metafiziğe yeni bir bakış açısı geliştirmek isterken, konusu gereği kapılarını deneyin sınırlarını aşan metafiziğe kapayan Empirist-septiklerin aksine geliştirmeye çalıştığı yeni yaklaşımı ile metafiziğin düşünülmesi için yapmaya her türlü bilim dalıyla ilgili olarak yeni görüşlere kapı aralamaya çalıştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Adivar, A. Adnan, Bilim ve Din, Remzi Kitabevi, İstanbul,1980
2. Akarsu, Bedia, Çağdaş Felsefe, İnkılap Kitabevi, İstanbul,1987
3. Arslan, Hüsamettin, Epistemik Cemaat, Paradigma Yay., İstanbul, 1992
4. Dura, Cihan, Bilgi Toplumu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1990
5. Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul,1985
6. Gündoğan, A.Osman, “Bilgi Toplumu ve Bilgi Üretme Sorunu”, Akademik Araştırmalar, S.1, Erzurum,1996
7. Kant, E. Arı Usun Eleştirisi, Çev:Aziz Yardımlı, İdea Yayınları,1993
8. Kemerlioğlu, Eyüp, Bilgi Sosyolojisinde Temel Görüşler, A.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum,1992
9. Mannheim, Karl, İdeoloji ve Ütopya, Epos Yayınları, Ankara, 2002
10. Özden, H. Ömer, İbn-i Sina Descartes Metafizik Bir Karşılaştırma, Dergah Yay.İst.1996.
11. Özkan, A. Rafet, “Din-Mitoloji İlişkisi”, Ekev Akademi Dergisi, Erzurum, 2002
12. Temiz, Mustafa, Bilgi Toplumu, Seha Neşriyat, İstanbul,1991
13. Tolun, Barlas, Toplum Bilimlerine Giriş, Murat-Adım Yayıncılık, Ankara,1996

14. Türkođan, Orhan, Bilimsel Deđerlendirme ve Araştırma Metodolojisi, M.E.B.Y. İstanbul, 1995
15. Ural, şafak, Bilim Tarihi, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1998
16. Usta, Niyazi, “Din ile İlgili Tutumlarımız ve Paradigma-Metodoloji Sorunu”, (Yayımlanmamış makale)
17. Weber, Alfred, Felsefe Tarihi, Çev:H. Vehbi Eralp, Sosyal yayınlar, İstanbul, 1993
18. Yeřilyurt, Temel, “İman, Objektivite ve Yanlışlanabilirlik”, Günümüz İnanç Problemleri İlahiyat Fakülteleri Kalam Anabilim Dalı Sempozyumu, Erzurum, 2001